

MISKOLCZY AMBRUS Kazinczy és Széchenyi

Széchenyi Istvánhoz nem igazán kerülhetett közel Kazinczy Ferenc. Két külön világban éltek. Széchenyi az atyát nem igazán szerette, tisztelte múltjáért, de viszolygott az idősödő ember vallásos buzgóságától, és félre is ismerte. Kazinczy a fiú Akadémiára tett felajánlásában nem látott alapító eseményt, hiszen – mint láttuk – az akadémiai mozgalommal kapcsolatos érzelmei eleinte elég vegyesek voltak, de aztán őt is magával ragadta az általános lelkesedés. 1828 márciusában ő is benne volt a nádornál tisztelgő 21 tagú küldöttségben, és csodálattal jegyezte fel, hogy „messzére hallatszott el a Széchenyi, Way [Ábrahám], Andrassy [György], Károlyi [György] neve, kik közül az a dicső ifjú férfi az ügynek, első példával százötvenezer forintot ajándékozza, a tizenegy gyermekű második húszat, a harmadik huszonötöt, a negyedik százat! S mely kebel ne gyúltad volna lángokra, midőn őket itt pillantá meg, mert ez a nap az ő munkájok volt, ki nem áldja őket némán is, valamikor megpillantja!”¹ (Wesselényi Miklós szerint miután „az én Széchenyim felállott”, és felajánlotta birtokai egy évi jövedelmét, „Way ezen szent célra 8 000 fl. c. p. Károlyi György esztendőnként 1000 cp s azon kívül egy esztendei jövedelme felét, Andrassy György 10 000 fl cp, Károlyi István 20 000 f kp, Batyány Battist 10 000 fl cp ajánlottak.”)²

Kazinczy azonban Széchenyi nagyságát nem az Akadémia alapításának felidézésével akarta megörökíteni, hanem első magyar művének, a *Lovakrul* jelentőségének kiemelésével. Gróf Széchenyi Istvánhoz című költeményében³ így köszöntötte:

*Szerelme s büszke dísze nemzetünknek!
Nagy már atyáid fényökben, saját
Kebled szent érzetében még nagyobb!*

Kazinczy lelkesedése annak is szólt, hogy a fiú a felvilágosult atya munkáját folytatja, és szólt a közös nemzeti elkötelezettségnek. Az 1828-ban megjelent

Lovakrul című művét Széchenyi a lótenyésztő gazdáknak szánta, reformjavaslatai az elmúlt évtizedek reformtörekvéseibe illeszkednek, és átfogó átalakulás felé mutatnak. Abból indult ki, hogy „századunk az érték és vagyon gyarapítás érzékeny megkívánásában határt nem ismer”, ez olyan követelmény, amelyhez alkalmazkodni kell, a hazai viszonyok viszont kedvezőtlenek, nem elég szakszerű a lótenyésztés, és elmarad a nyereség. Minőségre kell törekedni és nyereségre, ebben a törekvésben pedig „a nagylelkűséget és patriotizmust nem kell, az istenért! összekeverni a gazdasággal, a kereskedéssel”. A gazdasági racionalitás vezéreljen, a patriotizmusra viszont a minőségigényt fokozó pályadíjak előteremtésében van szükség, miközben ez is megtérülő befektetés, és ez adja meg a fejlődéshez szükséges lökést. Széchenyi angol példákkal élt, és miután saját világát akarta mozgósítani, elhallgatta, hogy Angliában az állam kezdeményező szerepet játszott.⁴

Érdekes, hogy Kazinczynak a mű olvastán nem jutott eszébe Berzeviczy. Hiszen a régi barát és ellenfél is nyereségorientált gazdasági szemléletet képviselt, de olyan szupranacionális módon, hogy az egyben magyarellenességnek minősült a nyelvemzeti tábor számára. Széchenyi újszerűsége éppen a gazdasági és a nemzeti létszemlélet szintézisében rejlett. Kazinczy pedig a nyelvújítás és a gazdasági megújulás között vont párhuzamot. Azt fejtegette, hogy az idegen példákat követő, a magyar lóállományt idegen fajokkal nemesítő törekvést hasonló kifogások érik, mint az ő nyelvújító tevékenységét. Megvádolják, hogy:

*Kancáid közzé angol mént eresztesz,
S a szép magyar fajt, a csontost, szügyest,
Cangár szúnyoggá korcsosítod el;*

mint ahogy őt vádolják, hogy

*Én a magyart németté tenni igyekszem,
És franciává, rómaivá, göröggé.*

A párhuzam óhatatlanul oda vezetett, hogy saját sorsának keserűségéről valljon:

1 MTAKK, K 628. Kazinczy Ferenc: Pestre 1828. 88.

2 MTAKK Ms 4758/98. Wesselényi levele Földváry Gábornak, 1825. nov. 4. Ennek a levélnek a facsimiléjét, mint „az Akadémia alapítása történetének legelső, legérdekesebb és leghitelesebb forrása”-t közli az Akadémiai Értesítő, 1893. 119–121. Eltérő adatokat közölnek Kazinczy Ferenc levelezőpartnerei (Viszota Gyula: egykorú tudósítások a M. tud. Akadémia megalapításáról. Akadémiai Értesítő, 1902. 605–612.: Way Ábrahám 20 ezer forintot ajánlott váltócédulában, Andrassy György

tízezer forintot, Károlyi György évi jövedelmeinek felét) és egy besúgó-jelentés (Vértes József: Újabb adatok gróf Széchenyi István első szerepléséről. Budapesti Szemle, 1926. 201. k. 142.).

3 Kazinczy Ferenc: Összes költeményei. Szerk., Gergye László. Bp., 1998. 425. szerint a költemény 1831-ben készült, a kéziratot viszont a cím alatt ott áll a dátum: „Novemb. 1828.”

4 Gergely András: Széchenyi eszmerendszerének kialakulása. Bp., 1972. 67–70.

*De nyugalomban könnyű menni néked,
Nagvsága s fénye védik a dicsőt.
Mi védhet engemet, homály fiát,
Ha védelmemre nem kelek magamnak?*

Aztán a nyelvújítás kezdeti nehézségeit vázolta fel, azt, hogy mindenki a maga útján indulva a maga igazát hirdette, nyugattal szemben Ázsiát tartották az éltető forrásnak, nyelvsvizsgálást hirdettek normaként, viszont:

*Én láttam a zavart, s láttam hogy az
Rendén vagyon; úgy volt az mindenütt,
Míg a nyelv hívei, írók s olvasók,
Egymást, korholván, összeszerkezének;
S a versenygőket nem békére vontam,
Hanem hevesb és még makacsb vitára.
Ki nyugtot óhajt, harcra kél. Kivívánk
A szép tusát, s most béke boldogít.*

A helyzetjellemezés csak pillanatnyi nyugalomra utalt. Valójában a politikai harc nyitánya volt, a reformkor tusáinak foglalatosa. „Ki nyugtot óhajt, harcra kél” — ezt minden nagy reformerünk elmondhatta magáról és politikájáról, ez a politikai liberalizmust felmutató reformkor mottója lehetne. A *Hitel* meg is indultak a röpirat-, majd a sajtóviták. A *Hitel* és Kazinczy költeménye között sok is az egymásnak megfelelő gondolat és fogalom. Mindenekelőtt az, hogy tanulni kell a külföldtől, szem előtt tartva az önismeret követelményét. Így – mélyen igaz az a vélemény, mely szerint – „a *Hitel* betűit olvasva aligha fogadhatta megnyugvással Széchenyi gondolatait”, viszont „a *Hitel* szellemében ráismerhetett a maga úttörő kezdeményezéseinek továbbgondolására”.⁵ Nyugtalanítható az a nyugtalanság, amely a mű egészéből áradt, nyugtalanítható a kérdés, hogy vajon meg tud-e felelni a korszerű gazdálkodás követelményeinek. Ugyanakkor ő is kapott egy oldalvágást: „Ki-kí szeresse felebarátjában a hazafit s embert, ’s ne nézze, mi módon vet számot Istenével, s mely úton igyekezik mennyek országát elérni; ne kárhoztassa íróbajtársát – be jó illik ide ez a baj! – mert teszem, némelykor e-t ír ő vagy j-t, vagy bul-t, rul-t –ból, -ról helyett, s a t.; ne üldözze honbeliét csak azért, mert gróf vagy báró, s viszont, s végre ne vessen meg senkit, mivel tisztviselő, kereskedő, polgár vagy paraszt, s viszont.

A’ grániterejű egész alkotása egyenlően függ mindegyiktől, csakhogy valóságosan használás s ne fénylés élessze lelkét, s az tiszta legyen minden irigységtől. Ebből áll az egész mesterség ’s ebben ki-kí mester lehet, – mily felséges érzés!”⁶ És ennek a felséges érzésnek már Kazinczy is részese lehetett, hiszen ún. szinkretista álláspontjával igyekezett valamiféle harmóniát teremteni a különböző nyelvi törekvések és irányzatok között anélkül, hogy saját nézeteit feladta volna. Nem véletlen, ő is sajnálta, hogy Dessewffy József „így” írt a *Hitel* ellen.⁷ Költeményét nem is fejezte be. Talán azért, mert nem akart már ezekbe a vitákba belekeveredni. De lehet, maga is érezte, hogy Széchenyi „személyesen nem kedvelte” őt.⁸

A költemény logikája kimondatlanul is sérelmi logikára épül, arra az érzésre, hogy bezzeg a fiataloknak már nem kell hajdani nehézségekkel megküzdeniük, és élhettek benne az újabb sérelmek is, hiszen Döbrentei Gábor s mások is sok rosszat terjesztettek róla, amikor felvetődött akadémiai titkárságának lehetősége.⁹ A sérelmi logika hamis, a párhuzam mégis hiteles. Nyelv-reform és társadalmi reform egymással összefüggnek, egymásra épülnek és sokban megfelelnek egymásnak. Hitelesíti ezt Kemény Zsigmond éleslátása,¹⁰ mely a magyar példára irányult és az egyetemes összefüggéseket is megmutatta: „Akik ti. az eszmék történetével foglalkoznak, már rég átlátták a szoros kapcsolatot, mely a nyelvújítást a politikai változtatásokkal összefűzi. Ahol egy korhadt vagy fejletlen nyelvet megrohan a neologizmus, és nagy küzdelmek közt gyökeresen átalakít, ott már a politikai haladás vagy tespedés kérdése a filológiai forradalom sikerében eldöntve van. Mert a társadalomnak titkos meghasonlásban kell lenni a létező állapottal, és szokatlan ruganyossággal kell bírnia, ha egy nyelvforradalom elég éber és vizsgálódó főt találhat, oly utasításnak rendszerezésére, megkedveltetésére és keresztülvitelére, mely a haszonvágyat nem veszi igénybe, az önzésnek kevés kielégítést nyújt, a hiúságot pedig előre megfosztja a színpadi tapsok és csillogó népszerűség reményétől. Midőn Révaitól kezdve a tudós társaság [=MTA] megalapításáig annyi talentum, mely más munkakör által vagyont és elismerést szerezhetett volna, választotta pályatársul a szűkölködést és pályacélul a nyelvtisztítást, midőn a neologizmus rajongással köszöntött be, a szekták egész gyűlöletével küzdött a más véle-

5 Fried István: Kazinczy Ferenc olvassa Széchenyi István műveit. Széphalom, 1994. 6. k. 9.

6 Széchenyi István: *Hitel*. Pest, 1830. 226.

7 KFL XXI. 484.

8 Toldy Ferenc levélfogalmazványa Széchenyi Istvánnak. 1831. okt.

3. Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez 1808–1860. I. Szerk. Bártfai Szabó László. Bp. 1943. 134.

9 Szigethy Gábor: Kazinczy és Széchenyi (Széchenyi és Kazinczy). Irodalomtörténet, 1981. 793–803.

10 Fried: Kazinczy, Széphalom, 11.

ményűek ellen, éveken át visszanyomatván nem gyengült, a közönségtől kigúnyoltatván nem csüggedt, és végtére a makacs harc alatt teremtett irodalmat, mely nem méltányoltaték, és az irodalom iránti közönyt hasonló átalkodottsággal túrvén, teremtett közönséget, mely kizárólag csak az újjáalkotott nyelv formáiban fogadta el az eszméket, és a régi szabályok hangján szóló gondolatoknak magához semmi bejáratot többé nem engedett; midőn ezen rendkívüli harc teljes diadallal bevégezteték, hihető volt-e, hogy a régi állapot semmi más teren megtámadtatni nem fog, és a közvélemény, mely már egyszer tiltakozott az ő eszmék ellen, lemond a vizsgáló szellemről, és az ítéset fáklóját kezéből eldobván, kiáltani fogja: szemimnek, melyek látni kezdetek, nyugalom kell és sötétség? Én ilyen lélektan elleni manifesztációra sehol a nemzetek életében nem találtam. Mindenütt, ha nagy forradalom indíttatik a nyelv ellen, az a társadalomnak az új eszmék és új szükségek iránti fogékonyságát jelöli ki. Mindenütt, hol a neologizmus győz, az új szavak, szókötések és nyelvszabályok által annyi eszme oltatik a társadalomba, a harc közt pedig, mely a nyelvújításért folyt, annyi gyarapodást nyert a közszellem, annyi erélyt és éberséget az ítéset, annyi vizsgálódási hajlamot az irodalomra, hogy nem sok idő múlva az egész társadalom fogalmai, kívánatai és világnézetei gyökeres reform felé sietnek, és viszont kevés évek múlva a társadalom átalakulásának ügyfolyama az állami formák és jogszerkezet átalakulását mellőzhetetlenül előidézi.

Ily szoros összefüggésben van a nyelv reformja az irodalom reformjával, az irodalom reformja a társadaloméval, a társadalom reformja az államéval.

Ezt a felfuvalkodás emberei ritkán szokták észrevenni, de magas lenézésük által még sohasem akadályozhatták meg.”¹¹

Kazinczyt nem említette Kemény Zsigmond, de elemzésében jelen van. Viszont eljött az idő, amikor meg kellett neveznie. Amikor az 1850-es évek elején Kemény Zsigmond Széchenyi Istvánt akarta prófétaként felmutatni, beleütközött abba a problémába, hogy olyan nagy formátumú politikus, mint Széchenyi, nem pattanhat csak úgy ki a semmiből, előzmények nélkül, és főleg megfelelő közegre van szüksége. Ezt találta meg a nyelvújításban, talán azért is, mert olvashatta Kazinczy

idézett költeményét, és ennek nyomán ugyanannak az alapgondolatnak adott veretes formát:

„Kétségkívül a nyelvújítók voltak a politikai újítók-nak előkészítői.

Ők termékenyíték meg, ők tették a változtatásra hajlékonyná, s az új eszmék földolgozására alkalmassá a szellemet.

A győzedelmeskedő neologizmus magával hozta szükségét és diadalát az állami és társadalmi reformoknak.

Széchenyi előde Kazinczy volt.”¹²

Mélyen igaz, de ki tagadná Marc Bloch arab közmondásának érvényét: „Az emberek jobban hasonlítanak saját korukhoz, mint atyáikhoz.”¹³ Széchenyi eredetisége apjához viszonyítva alapvetően abban rejlett, hogy a romantikus fordulatot érvényesítette. Azt a fordulatot, amelynek jelentőségét Ernest Gellner érzékelte a gyökerek-metaforával, amikor a nemzet elvont eszményét múltbeli fejleményekkel, a földrajzi világgal kötötte össze.¹⁴ Széchenyi István nacionalizmusa ezért is más, mint az apjáé. A Kazinczy nevével fémjelzett nyelvújításnak köszönhetően rendelkezésére állt a nyelv, amelynek mestere lett, amikor már nem egyszerűen személytelen jellegű értekezéseket írt, hanem megszólította olvasóit, akik előtt úgy tárt fel egy új világot, mint addig senki. Eredetisége abban is rejlett, hogy egyesíteni tudta a két diskurzust: az erénydiskurzust és a pénzdiskurzust; más szóval Kazinczy és Berzeviczy diskurzusát. Ugyanakkor gyakorlati szervező és alkotó munkával tűnt ki. Folytatta, kiteljesítette apja törekvéseit, immár magasabb – a kor követelményeinek megfelelő – szinten. Nem véletlen, hogy mielőtt színre lépett volna, a szabadkőműves páholyra emlékeztető erényszövetséget próbált kialakítani, majd felállította a nyilvánosság „páholyát”: a pesti kaszinót. Jellemző, hogy akkoriban legszorosabb munkatársa és barátja, Wesselényi Miklós éppen Kazinczy nyelvesztetikájának terminológiájával magasztalta a *Hitel*t az akkor már Kazinczy-ellenes Döbrenteinek írva: „Széchenyi »Hitelje« kivevé kezemből a pennát, kivetteti velem azt; rokon tárgy, amibe én is ereszkedtem, de ő oly erő s csíny malasztjával teljes, annyit s oly szépen mond, hogy amiket írtam, szükségtelenekké váltak, s az írandók iránt minden kedvem eltűnt.”¹⁵ Tudjuk, nem így történt. De lehetett volna-e a *Hitel*t jobban jellemezni mással, mint az „erő és csín malasztjával”?

11 Kemény Zsigmond: Még egy szó a forradalom után. Kemény Zsigmond: Változatok a történelemre. Bp., 1982. 396–397.

12 Kemény Zsigmond: Tanulmányai. I. Pest, 1870. 326.

13 Marc Bloch: Apologie pour l'histoire ou métier d'historien. Paris, 1964. 9.

14 Ernest Gellner: Nationalism. London, 1998. 69.

15 MTAKK, K 306/259